

Privatizacija u Hrvatskoj i njezin utjecaj na ekonomsku politiku

---

Vidović, Tea

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:799489>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

Tea Vidović

**PRIVATIZACIJA U HRVATSKOJ I NJEN UTJECAJ NA
EKONOMSKU POLITIKU**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2017.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

**PRIVATIZACIJA U HRVATSKOJ I NJEN UTJECAJ NA
EKONOMSKU POLITIKU**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Luka Brkić

Studentica: Tea Vidović

Zagreb, siječanj 2017.

Izjavljujem da sam diplomski rad Hrvatska privatizacija – tijek, učinci i posljedice, koji sam predala na ocjenu mentoru prof. dr. sc. Luki Brkiću, napisala samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekala ECTSbodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivao/la etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Tea Vidović

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Definicija privatizacije.....	3
3. Opća kriza socijalizma.....	4
3.1.Primjer Jugoslavije.....	4
3.2. Koji su problemi?.....	5
4. Demografska slika Hrvatske početkom 90-ih.....	6
4.1.Utjecaj privatizacije na demografsku sliku Hrvatske početkom 90-ih.....	6
4.2. Siromaštvo i korupcija.....	8
4.3.U kojem smjeru ide Hrvatska?.....	10
5. Problemi i dostignuća politike tranzicije.....	11
5.1. Državno-vlasnički koncept vlasništva.....	11
5.2. Tranzicija makroekonomskog okruženja i makroekonomske politike.....	13
5.3. Problemi u procesu tranzicije vlasništva.....	15
5.4. Potencijalna potražnja.....	17
5.5. Ekonomija i politika tranzicije u Hrvatskoj.....	19
5.6. Problemi makroekonomske stabilizacijske politike.....	22
5.7. Pluralizacija vlasništva.....	23
5.8. Strategije razvoja tranzicijskih zemalja.....	25
6. Privatizacija hrvatskog gospodarstva.....	26
6.1. Obilježja privatizacijskog procesa.....	26
6.2. Hrvatski privatizacijski model.....	29
6.3. Privatizacijska etapa.....	33
7. Ekonomska situacija.....	36
8. Konkurentnost hrvatskog gospodarstva.....	37
9. Zaključak.....	39
10. Zakon o privatizaciji.....	41
11. Sažetak.....	45
12. Summary.....	46
13. Literatura.....	47

UVOD

Referirajući se na Zakon o privatizaciji, možemo se zapitati jesu li su ispunjeni uvjeti koji se navode u ovom zakonu? Ne bi baš rekla da jesu, bar ne svi, no svejedno ne mogu sa sigurnošću to tvrditi. Pomoću izabrane literature pokušat ću doći do zaključka da li je privatizacija bila negativna ili pozitivna. Po svemu sudeći do bržeg gospodarskog rasta nije došlo, kao ni do očuvanja produktivne zaposlenosti, štoviše mnogi ljudi su izgubili posao tijekom procesa privatizacije. Možda je svrha ovog zakona zapravo bila da se pokušaju opravdati neki postupci prilikom privatizacije koji nisu bili u skladu a njezinim ciljem. Također, osnovan je i Fond kojem je zadaća bila da pazi da se privatizacija odvija onako kako treba.

Ukoliko je usporedimo s drugim tranzicijskim zemljama, Hrvatska se nalazi u nepovoljnom odnosu što se tiče raspodjele društvenog bogatstva. Do te raspodjele i nepovoljnog položaja doveo je proces privatizacije i pretvorbe bivšeg društvenog vlasništva. To je dovelo do toga da je Hrvatska bliže nerazvijenim zemljama, nego razvijenim europskim zemljama. Također, to uvelike koči gospodarski rast Hrvatske, dovodi do degradacije srednjih slojeva i sve većeg iseljavanja obrazovane radne snage koja bolju budućnost traži u inozemstvu.

Privatizacija je jedan od zanimljivijih fenomena u novijoj hrvatskoj povijesti koja je uvelike utjecala na gospodarski razvoj Hrvatske te njezinu ekonomsku politiku. Je li taj utjecaj pozitivan ili negativan? Znamo da je Hrvatska bila socijalistička država, te da je vlasništvo bilo društveno. No nakon raspada jugoslavenske države, počela je privatizacija, te su mnogi došli do novoostvarenog bogatstva, te je potrebno postaviti pitanje, a koje postavlja i Zoran Malenica u svojoj knjizi *Ogledi o hrvatskom društvu*, jesu li u njegovom trošenju ravnomjerno sudjelovali svi slojevi hrvatskog društva, te tko je sve prisvojio to bogatstvo? Ako gledamo rezultate istraživanja koje je proveo Malenica, oni slojevi koji su raspolagali bogatstvom su ga samo uvećali, dok se stopa siromaštva nije značajnije smanjila.

Privatizacija predstavlja jedan od važnijih procesa u hrvatskoj ekonomskoj politici, no svejedno postoji jako malo stručnih analiza privatizacije. Prošlo je više od 25 godina od rušenja jugoslavenske države, a o privatizaciji je napisano vrlo malo analiza i ozbiljnijih knjiga. Sama privatizacija je složen proces, a upravo zato, jer ima nedovoljan broj stručnih analiza, ono što prosječan Hrvat misli o privatizaciji je ono što je čuo putem medija, a to je da je privatizacija pljačka, no ne možemo to gledati samo iz tog kuta, jer je ona puno više od toga. Jako dugo se kroz medije provlačila priča o Tuđmanu i 200 obitelji kojima je Tuđman

htio predati hrvatska poduzeća. Da li je riječ o podmetanju Tuđmanu i HDZ-u prilikom izborne kampanje ili je nešto drugo u pitanju, ne možemo znati, ali je činjenica da zbog ovakvih priča, Hrvati imaju iskrivljeno mišljenje o privatizaciji. Od privatizacije je prošlo previše vremena i ljudi se većinom više ne žele zamarati time (možda je i to jedan od razloga zašto nema znanstvenih analiza i istraživanja), te su se možemo to tako reći, pomirili sa sudbinom, no ipak smatram da je privatizacija imala dosta velik učinak na gospodarsku situaciju Hrvatske i njezin ekonomski razvoj.

Zahvaljujući privatizaciji imamo više vrsta poduzeća danas u Hrvatskoj. Postoje državna poduzeća koja su u vlasništvu Hrvatske, imamo privatna poduzeća koja su nastala privatizacijom državnih poduzeća i postoje privatna poduzeća koja su nastala na poduzetnički način. Privatizacija je dovela do stratifikacije hrvatskog društva, te je potrebno postaviti pitanje kakav je imala utjecaj na gospodarski i društveni razvoj Hrvatske u ovome stoljeću, no po svemu sudeći taj utjecaj nije bio najpovoljniji. Posljedice privatizacije u hrvatskom gospodarstvu se osjećaju još i danas. Jedna od ključnih grešaka u provođenju privatizacije kod nas je bila to što se je ona pokušala provesti na brzinu kako bi se zadovoljio Zapad. No, ubrzo su pali u vodu sni kako će nakon provedene privatizacije procvjetati gospodarstvo i da će doći do povećanja efikasnosti. Ljudi tada nisu bili bogati pa se naravno postavlja pitanje otkud im novac za kupnju državnih poduzeća, a kao odgovor se nameće da se vlasništvo nad poduzećem dobivalo bez novaca ili sumnjivim novcem.

2.DEFINICIJA PRIVATIZACIJE

Definicija privatizacije je prijelaz iz planskog gospodarstva u tržišno, a do njega je došlo raspadom Jugoslavije i osamostaljenjem Hrvatske. Za nju možemo reći kako je to proces u kojem se naše gospodarstvo koje je do rata bilo u društvenom vlasništvu predaje u ruke privatnim vlasnicima. Čitala sam na internetu članak Marijana Ožanića o privatizaciji i ima jedna zanimljiva priča. On je tijekom 90-ih radio u Končaru u odjelu tehnologije i pričao je s kolegom iz Češke koji je također radio u nekoj češkoj tvornici koja se bavi s proizvodnjom tramvaja (Češka je bila još jedna od tranzicijskih država u kojoj je privatizacija uzela maha). Njegovom prijatelju u Češkoj se dogodilo da je njegova firma bila zatvorena, on je dobio otkaz, a vlast nad poduzećem je preuzeo neki tajkun. Takve situacije u Hrvatskoj tijekom devedesetih su bile normalna pojava i najgore od svega je to što se hrvatsko stanovništvo uvjerilo da je to normalna pojava, da je normalno da neki tajkun preuzme vlast nad tvornicom, a oni dobiju otkaz. Pa i danas, ljudima je privatizacija najnormalnija pojava, možda ju ne odobravaju, ali tako je moralo biti.

Hrvatski narod je oduvijek bio, kako da to kažem, radni narod i oduvijek se učilo da ukoliko nešto želiš, radom to i možeš dobiti, a onda se dogodila ubrzana privatizacija. Novopečeni bogataši su se rađali preko noći i ljudi su to prihvatili kao nešto normalno, tako da se moram u jednu ruku složiti s Ožanićem i njegovim člankom da kada govorimo o privatizaciji da govorimo o ispiranju mozga. Čak i danas većina starijih smatra da je država bila loš gospodar te da novi vlasnici poduzeća znaju bolje od države, da ne treba pitati odakle dolazi novac sve dok dolazi, te da je privatnik bez obzira na njegovo obrazovanje sposobniji u upravljanju. Nakon godina provedenih u socijalizmu, hrvatski narod nije baš imao pojam o tome što je to kapitalizam i kako do njega doći pa su im servirali što su poželjeli. 1996. godine donesen je Zakon o privatizaciji.

3.OPĆA KRIZA SOCIJALIZMA

3.1. Primjer Jugoslavije

Do krize socijalizma je došlo zbog napuštanja nekih važnih i bitnih civilizacijskih dostignuća. Ta dostignuća se dijele na tri skupine. Prva skupina se odnosi na pluralizam tržišta u smislu vrednovanja cijena roba i usluga. Druga skupina se odnosi na pluralizam vlasništva i treća na političko ustrojstvo u smislu stvaranja pravne i demokratske države. Svaki politički sustav se testira s dva kriterija, prvi je ekonomska efikasnost, a drugi je politička demokratičnost (Vojnić, 1993: 211). Bivša Jugoslavija nikako nije zadovoljavajuće ispunjavala ta dva kriterija. Nedostatak ta tri pluralizma u Jugoslaviji, stavilo ju je u inferioran položaj naspram država koje su imale razvijene tržišne modele. Jugoslaviji su nedostajala ta tri pluralizma, a bez njih ne može biti dobre kvalitete življenja, humanih odnosa, a niti nekog razvoja u ekonomskom smislu.

Nakon raspada socijalističke države, zadaća Hrvatske je bila da ona svojom ekonomskom, razvojnom, socijalnom politikom mora voditi računa o potrebi stimuliranja rada. Također je trebala razmišljati o novom modelu tržišne demokracije i trebala je razvijati društvenu svijest u skladu s reformiranim modelom tržišne demokracije. Trebalo je više pridavati pažnju slobodi, obrazovanju, ljudskim pravima, osnovnoj socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti. Sve više se je počelo govoriti o parlamentarnoj demokraciji i pravnoj državi koja bi imala jasno diferenciranu vlast podijeljenu na izvršnu, zakonodavnu i sudsku. Taj novi model je trebao polaziti od činjenice da čovjekovu sreću ne može garantirati nijedan politički sustav, ali mu treba omogućiti da u skladu sa svojim sposobnostima ostvaruje materijalne, demokratske i humane pogodnosti za sebe i svoju obitelj (Vojnić, 1993: 215, 216, 217).

Jugoslavija je bila među prvim socijalističkim državama koja je započela s reformama. Prva reforma se dogodila kada je uvedeno radničko samoupravljanje. Druga reforma se odnosi na društveno-ekonomsku reformu iz 1965., a treća se odnosi na donošenje Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Svim tim reformama se pokušala povećati ekonomska efikasnost (Vojnić, 1993: 219).

No, sve te reforme je kočila društvena svijest i ideologija. Kada se danas pogledaju ti događaji dolazi se do zaključka da Jugoslavija ne bi bila u krizi da se ustrajalo na reformama pogotovo na onoj iz 1965. Da je ta reforma uspjela, već tada bi polako počela demokratizacija i napuštanje socijalizma. (Vojnić, 1993: 220-221)

3.2. Koji su problemi?

Nedostatak integralnog tržišta i centralno-plansko gospodarstvo doveli su do raspuštanja privrednih poduzeća i do problema lokacije i akumulacije kapitala prenoseći sve funkcije na državu i partijsku birokraciju. I zapravo u tome leži ekonomska neefikasnost i niska razina demokratičnosti (Vojnić, 1993: 212). Dolazi do redistribucije koju partijska birokracija doživljava kao napad i onda nastaju svojevrсни otpori. No, otpor ne pruža samo birokracija nego i radnici zbog indoktrinacije i društvene svijesti koja im je usađena tokom godina provedenih u socijalizmu. Reforme moraju biti radikalne i odnositi se na sveukupnu političku i gospodarsku sferu.

4. DEMOGRAFSKA SLIKA HRVATSKE POČETKOM 90-ih

4.1. Utjecaj privatizacije na demografsku sliku Hrvatske početkom 90-ih

Privatizacija i pretvorba su trebale dovesti do gospodarskog rasta Hrvatske no dogodilo se upravo suprotno. Što se tiče novog gospodarskog sustava, ideja je bila da u samostalnoj Hrvatskoj radnici i dalje zadrže određena prava, kao što su to imali u socijalizmu, te da ne budu prepušteni samovolji vlasnika, a kako bi se to ostvarilo potrebno je dopustiti radnicima da sudjeluju u upravljanju poduzeća. Zoran Malenica kaže kako je proces privatizacije bio proveden po nalogu vladajuće stranke, a ne po ekonomskoj logici, te da je vođena neprimjerenom ekonomskom politikom koja je na kraju dovela hrvatsko gospodarstvo na rub propasti (Malenica, 2007: 109).

Hrvatsko društvo je krajem 20. stoljeća doživjelo velike promjene. Prvo su to bili osamostaljivanje Hrvatske i raspad Jugoslavije, a drugo rat. Svi ti čimbenici su doveli do stratifikacije hrvatskog društva i nejednake preraspodjele društvenog bogatstva. (Malenica, 2007: 115). U Hrvatskoj je nestao srednji sloj, a hrvatsko društvo se dijeli na malobrojnu elitu i većinu siromašnih (Malenica, 2007: 118). Privatizacija je stvorila tajkunsku klasu koja raspolaže većim materijalnim bogatstvom i u sukobu je s političkom klasom koja joj je zapravo omogućila stjecanje bogatstva, dok je radnička klasa bila žrtva samovolje novih privatnika, te baš nije osjetila prednosti kapitalizma (Malenica, 2007: 128).

Privatizacija je također imala dio utjecaja na rast nezaposlenosti u Hrvatskoj, te nezaposleni počinju formirati posebnu skupinu koja se pokušava samoorganizirati. Sve su rjeđi slučajevi u kojima se čeka na zaposlenje par mjeseci, već su sve češći slučajevi u kojima se čeka i po par godina (Malenica, 2007: 132). Proces privatizacije je također stvorio posve novu kapitalističku klasu, a to su tajkuni koji potječu iz različitih socijalnih grupa, a prije raspada države su se bavili različitim poslovima od kojih poduzetništvo nije na vrhu (Malenica, 2007: 133).

I dan danas se situacija nije promijenila što se tiče stratifikacije hrvatskog društva. I dalje dolazi do opadanja ili rasta pripadnika pojedinih slojeva. Neka poduzeća šire svoje poslovanje, a druga se vraćaju unazad. Također, danas glavnu ulogu ima druga generacija nekadašnje kapitalističke klase, njihovi sinovi i kćeri koji preuzimaju obiteljske poslove (Malenica, 2007: 135-138). Također, sitni poduzetnici napreduju, te se pretvaraju u kapitalističku klasu, no neki i propadaju i odlaze u stečaj. Broj sitnih poduzetnika opada,

posebno u sitnoj trgovini, a do toga je došlo ponajviše zbog ulaska stranih trgovačkih lanaca na naše tržište. Također ima sve više obrtnika, a i položaj viših profesionalaca se povećava. Što se tiče srednjih slojeva, oni su i dalje u nepovoljnoj situaciji. Radnička klasa i niži slojevi također nisu u ništa povoljnijem položaju (osim poljoprivrednika koji su se odlučili za moderniju inačicu proizvodnje) (Malenica, 2007: 139-140-141).

4.2. Siromaštvo i korupcija

Početak 90-ih stvari se bitno mijenjaju za hrvatsko stanovništvo u gospodarskom pogledu. Dolazi do pada životnog standarda, ljudi gube zaposlenje ili im se plaće smanjuju (Malenica, 2007: 145). Kada istražujemo uzroke siromaštva u Hrvatskoj, možemo uzeti u obzir i privatizaciju. Osim privatizacije, uzrok siromaštva su ratna zbivanja, problemi u procesu tranzicije, loša transformacija društvenog vlasništva u privatno, te saniranje ratnih posljedica (Malenica, 2007: 152). Siromaštvo je postalo jedan od većih socijalnih problema u Hrvatskoj što naravno utječe i na gospodarsku sliku Hrvatske. Ubrzana privatizacija u Hrvatskoj dovela je do još jednog problema s kojim se Hrvatska bori, a to je korupcija. Smatra se kako je ona najviše prisutna u zdravstvu i pravosuđu, a klijentelizam ima bitnu ulogu u Hrvatskoj (Malenica, 2007:181). Postoje dva tipa klijentelizma:

- a) Prvi tip čini masovna klijentela vladajuće političke elite (ratni veterani, vojnici, prognanici) koji su ovisili o uslugama države, a koje mogu dobiti samo ako su vjerni vladajućoj stranci.
- b) Drugi tip čine članovi političke elite i njihove obitelji koji imaju koristi i beneficije od svog položaja, a samim time imaju i oni koji su s njima u srodstvu (nepotizam) (Malenica, 2007: 189).

Hrvati sve više uviđaju kako ovakav način funkcioniranja države sprječava konstituiranje Hrvatske kao moderne i demokratske države (Malenica, 2007: 189). Dok većina razvijenih država ima već razvijene zakone u borbi protiv korupcije, Hrvatska je tek na tom putu. Iako je pritisak javnosti i udruga koje se bore protiv korupcije doveo do donošenja pravnih propisa kojima se nastoji spriječiti korupciju, Hrvatska ima još dug put pred sobom u svojoj borbi. Malenica kaže kako je pobjeda SDP- a na izborima 2000. godine posljedica nezadovoljstva građana vladavinom HDZ- a. Vladavina HDZ- a je bila praćena korupcijom i kriminalom u društvenom i političkom životu. Iako je SDP u svojoj predizbornoj kampanji naglašavao borbu protiv korupcije, ne može se reći da su u tome uspjeli. U javnosti je i dalje bila prisutna misao o korumpiranosti hrvatskog pravosuđa i ostalih grana djelatnosti (Malenica, 2007: 191). Iako se poboljšao položaj Hrvatske kod međunarodnih istraživanja korupcije, ipak je ona i dalje bila prisutna.

Malenica navodi kako postoji više razloga neefikasnosti i neprofesionalnosti HDZ- ovske vladavine:

1. Proveo je radikalnu teritorijalnu promjenu organizacije vlasti
2. Organizacijska struktura ministarstava i drugih upravnih tijela je bila preglomazna i neefikasna
3. Kriteriji selekcije upravnih tijela su bili politički, srodnički ili prijateljski, a manje stručni i profesionalni (Malenica, 2007: 194-195).

Tek nam je vidjeti na koji način će se Hrvatska izboriti s korupcijom i njezinim negativnim posljedicama. Što se tiče gospodarske politike, Hrvatska ima više problema. Neki od njih su visoka zaduženost, jer se Hrvatska u većini slučajeva financirala uz pomoć međunarodnih kredita. Drugi problem predstavlja rast deficita vanjskotrgovinske robne razmjene. Proces privatizacije je preferirao kupnju dionica i to su većinom radili uprava i zaposlenici, a to je dovelo do obeshrabrivanja stranih ulaganja, te je restrukturiranje poduzeća bilo vrlo nepogodno (Malenica, 2007: 218-219-220).

"Zbog nedovršene privatizacije (u kojoj su prevlast imali oni koji su bili unutar sustava) i neodgovarajućih poticaja za restrukturiranje poduzeća, udio privatnog sektora u gospodarstvu ostao je razmjerno malen. Kruto radno zakonodavstvo ograničava otvaranje novih radnih mjesta, te ostaje čimbenikom koji stoji iza visoke stope nezaposlenosti u Hrvatskoj. Iako zakoni o zaštiti vlasništva i vjerovnika postoje, njihova provedba je skupa i često neizvjesna, a stečajni postupci su i dalje neučinkoviti. Vlasništvo nad nekretninama nije dobro utvrđeno zbog velikog problema s upisom u katastar i zemljišne knjige - iako su u tijeku važne inicijative za rješavanje tih problema. Javna uprava nije dosegla razinu institucijskog razvoja potrebnu za djelotvornu provedbu mnogih nedavno donesenih modernih zakona i propisa. Slaba javna uprava barem je djelomično odgovorna za goleme javne izdatke u Hrvatskoj." (Malenica, 2007: 220)

4.3.U kojem smjeru ide Hrvatska?

Malenica također navodi da u posljednjem desetljeću 20. stoljeća, Hrvatska je bila suočena s nekoliko društvenih problema koji su utjecali na njezin socijalni, gospodarski i društveni razvoj. Jedan od tih problema je bilo urušavanje komunističkog poretka i uspostavljanje kapitalističkog društva. Kako se proces tranzicije odvijao u ratnim okolnostima, on je bio usporeniji i rezultirao je negativnim gospodarskim i socijalnim posljedicama. A tome svemu treba dodati i da je vladajuća stranka (HDZ) imala nadmoć u zakonodavnom tijelu, što je dovelo do usporenog razvoja. (Malenica, 2007: 222)

Ako se pita hrvatsko društvo u kojem smjeru ide Hrvatska, većina njih smatra da se razvija lošije no, ako se pita hrvatsku vladu situacija je povoljnija (Malenica, 2007: 228). Hrvatsko gospodarstvo se razvija neravnomjerno. Ta neravnomjernost je izazvana ratnim zbivanjima, ali i politikom centralizacije koju je provodio HDZ tijekom 90- ih. Takva centralistička politika dovela je do više negativnih posljedica kao što su koncentracija stanovništva na područjima visoke razvijenosti, produbljivanje razlika između centra i periferije., te širenje siromaštva u nerazvijenim dijelovima. (Malenica, 2007: 229-230)

Privatizacija nije jedini problem s kojim se suočava hrvatsko društvo, tu se još ubrajaju i rad na crno, neuspješna borba protiv korupcije, izbjegavanje poreznih obveza, nedovoljna zaštita prava zaposlenika (Malenica, 2007: 234).

5.PROBLEMI I DOSTIGNUĆA POLITIKE TRANZICIJE

5.1. Državno-vlasnički koncept vlasništva

Vojnić kaže kako tranzicija u društvenom, političkom i ekonomskom sadržaju označava revoluciju. Tadašnje socijalističke zemlje su u svojim pristupima trebale krenuti od činjenice da je postojeći koncept vlasništva državno – vlasnički, te da se ne smije zanemariti uloga i funkcija države. Za razliku od njih, u Jugoslaviji postojeći koncept je bio društveno – vlasnički, što ima i svojih prednosti (Vojnić, 1993: 40-41).

"Posebni problemi u ostvarivanju makroekonomske stabilizacijske politike u Hrvatskoj nastaju zbog nedostatka odgovarajućih institucija i instrumenata. U uvjetima nepostojanja razvijenih institucija rada i kapitala, neizbježna je inercija samoupravnih utjecaja na povećanje plaća i nadnica. Posljedica je narušavanje pariteta između postojećeg tečaja i bruto troškova rada (plaće, nadnice i porezi)." (Vojnić, 1993: 57)

1988. godine nizom zakona je započeta politika tranzicije u Jugoslaviji. Zakonodavne aktivnosti koje su uslijedile su približile Hrvatsku zemljama tržišne demokracije i omogućile razvoj institucija tržišta rada i kapitala. Liberalizacija cijena i uvoza dovele su do ispravljanja dispariteta cijena i uvoza, poboljšanja platno – bilančnih odnosa, te stvaranje deviznih rezervi (Vojnić, 1993: 60).

Privatizacija u Hrvatskoj je trebala riješiti temeljne probleme izlaza iz krize izazvane ratnim zbivanjima. Problemi koje je ona morala riješiti su bili povećanje gospodarske djelotvornosti i povećanje svih aspekata ljudskih prava i sloboda. No, ona te probleme nije riješila nego je postala ključni problem ukupne ekonomije (Vojnić, 1993: 66). Vojnić dalje navodi kako se privatizacija trebala provoditi primjenom koncepta otvorene strategije, no taj koncept bi mogao imati neka ograničenja, a kao mogući izlaz iz tih ograničenja navodi nekoliko metodoloških pristupa. Prvi pristup predviđa participaciju raznih subjekta u vlasništvu besplatnom diobom dionica. Drugi pristup predviđa participaciju u vlasništvu internim i eksternim dionicama. Treći pristup je predviđao koegzistenciju između društvenog i privatnog vlasništva. Taj koncept polazi od činjenice da privatizacija u principu ne može proći bez socijalnih problema, raslojavanja ili povećanja socijalnih razlika (Vojnić, 1993: 67).

Hrvatska ima kako prirodne tako stvorene prednosti koje su ju mogle dovesti na čelo u odnosu na druge zemlje u tranziciji no nažalost te prednosti su bile propuštene i zanemarene. Tranzicija nije bila nova pojava, a u Jugoslaviji je državno vlasništvo predstavljalo prirodnu

osnovu centralističko – planskog privređivanja (Vojnić, 1993: 101). Proizvodnja se velikim dijelom svodila na shemu da sva dobit ide u budžet i svi se gubici pokrivaju iz tog budžeta. Tržišno – planski model privređivanja nije priznavao tržišno formiranje cijena faktora rada i kapitala. Tranzicija poduzeća je međuovisna s tranzicijom vlasništva i tranzicijom tržišta. Dominantna uloga državnog i društvenog vlasništva je ograničavala bitne ekonomske funkcije poduzeća. (Vojnić, 1993: 101.)

Tadašnja tranzicija poduzeća u Jugoslaviji se ostvarivala na temelju Zakona o poduzeću iz 1978. godine koji se je stalno iznova mijenjao, a posljednje promjene su se dogodile 1990. Prema tom Zakonu, poduzeća mogu biti u društvenom vlasništvu, u zadružnom, mješovitom i privatnom vlasništvu. Također, svi oblici vlasništva predviđaju dionička društva i javna poduzeća. Pretvorbe vlasništva u Hrvatskoj bile su nezadovoljavajuće, a potrebni pomaci su bili vrlo mali. U Hrvatskoj bi situacija najvjerojatnije bila puno bolja da se nije dogodio rat. Vojnić je smatrao kako je trebalo ubrzati proces privatizacije i da se pomaci neće moći ostvarivati bez veće uloge metoda poput direktne podjele akcija po određenim kriterijima radnicima i građanima ili indirektno podjele putem vaučera. Zalagao se i za velike beneficije menadžerima i poduzetnicima koji su sposobni i dokazano uspješni, te da ne treba isključivati građane i radnike u dijeljenju tih beneficija. On kaže da ako se ovakvi metodski postupci vlasničke pretvorbe ne primijene, dogodit će se to da ćemo imati situaciju u kojoj se osniva sve veći broj dioničkih društava i javnih poduzeća, te holding kompanija na osnovama društvenog i državnog vlasništva (Vojnić, 1993: 102).

"A na tim se osnovama, bez ubrzanog povećavanje utjecaja privatnog vlasništva (pa i mješovitog vlasništva) ne može očekivati zadovoljavajući proces tranzicije poduzeća uz dominirajuću poduzetničku funkciju i s krajnjom konzekvencom povećanja ekonomske efikasnosti i poslovne profitabilnosti. " (Vojnić, 1993: 102.)

5.2. Tranzicija makroekonomskog okruženja i makroekonomske politike

U socijalističkim zemljama, uloga novca se bitno razlikovala od one u tržišnim zemljama. Ona se uglavnom ograničavala na napajanje potreba proizvodnje i platnog prometa dok je pitanje stabilnosti valute i cijena bilo u funkciji određivanja i dirigiranja cijena i tečaja pa se i zbog toga inflacija drugačije manifestira u tranzicijskim zemljama nego u zemljama tržišne privrede. (Vojnić, 1993: 103)

Razvoj političkog ustrojstva prema većoj i efikasnijoj demokraciji je povezan s tranzicijskim procesima, a to se najviše odnosi na tranziciju vlasništva u smjeru privatizacije i funkciju pravne države koja priznaje vlasnička prava. U slučaju Hrvatske pretvorba vlasništva je išla dosta sporo, teško i možemo reći kontroverzno (Vojnić, 1993; 119). Prodajom državnog i društvenog kapitala, socijalističke države rješavaju dva bitna problema:

1. Unaprjeđivanje upravljanja proizvodnjom i poduzećima poduzetništvom, te tako način podizanje profitabilnosti ukupnog gospodarstva.
2. Dobivanje dodatnih izvora kapitala i sredstava za financiranje razvoja države. (Vojnić, 1993: 119)

Jugoslavija, a samim time i Hrvatska se odlučila za vlasničku tranziciju prodajom kapitala, a u problemu se našla zbog male kupovne moći potencijalnih kupaca i oskudnih finansijskih viškova u Europi. Zbog tih ograničenih mogućnosti za prodaju Hrvatska je počela kombinirati različitim olakšicama u prodaji kapitala. Recimo, davale su se razne olakšice i beneficije za domaće radnike i građane. No, kako ni to baš nije bilo od pomoći počele su se raditi razne kombinacije u smislu besplatne podjele kapitala raspodjelom dionica i vaučera (Vojnić, 1993: 120).

Hrvatska je prihvatila koncept modela privatizacije koji se je temeljio na otvorenoj strategiji. To znači da se usvajaju sve metode privatizacije koje su realno moguće, a koje uključuju prodaju kapitala i prodaju dionica građanima i radnicima (Vojnić, 1993: 120). Budući da se previše inzistiralo na prodaji, a druge metode privatizacije su bile u drugom planu, sam tijekom privatizacije se odvijao vrlo sporo (Vojnić, 1993: 121). Sam proces privatizacije je povezan s nizom nepoznanica koje su političkog i socijalnog karaktera. Smatralo se kako odgađanje privatizacije vodi ekonomskim, socijalnim i političkim problemima u zemljama u tranziciji. Odgađanje privatizacije znači odgađanje tranzicije, te

automatski nepovoljno utječe na gospodarsku djelotvornost, političku demokratičnost i unapređivanje kvalitete ljudskog življenja (Vojnić, 1993: 121).

Tranzicijski procesi u Hrvatskoj započeli su krajem 80-ih i početkom 90-ih. Rat i agresija Srbije je dosta usporila te procese, no ipak je nastavljena promjena u ekonomskom i gospodarskom smislu. Najveće promjene su se dogodile po pitanju političkog ustrojstva, no došlo je do određenih pomaka i u tranziciji vlasništva i tržišta. Jedna od većih promjena tiče se i uvođenja vlastite valute (Vojnić, 1993: 130). Zbog rata, Hrvatska se morala financirati uz pomoć domaćih izvora. Vojnić zaključuje kako je monetarno osamostaljivanje Hrvatske izvedeno dosta dobro i da se Hrvatska valuta držala najbolje od svih drugih valuta na prostorima nekadašnje Jugoslavije (Vojnić, 1993: 131).

5.3. Problemi u procesu tranzicije vlasništva

Politika tranzicije je postala jedna od najvažnijih preokupacija bivših socijalističkih država, s tim da postoje 3 ključna kompleksa: tranzicija tržišta, tranzicija vlasništva i tranzicija političkog ustrojstva. Najbitnija od ta tri kompleksa mora biti tranzicija vlasništva i to tranzicija vlasništva koja ide u smjeru privatizacije. Smatralo se kako će privatizacija pozitivno utjecati na demokratizaciju i društveno-ekonomski i politički sustav (Vojnić, 1993: 140).

Postoji više pristupa procesu privatizacije. Imamo pristup koji zastupa metodu kupnje i prodaje kapitala fizičkim i pravnim osobama, a također imamo pristup koji zastupa podjelu dionica građanima i radnicima. Postojali su i pristupi koji su bili mješavina različitih modela privatizacije. Postoji razlika između prodaje dionica i podjele. Ako države inzistiraju na privatizaciji samo prodaje dionica, rezultat je da vrijednosni papiri padaju ispod razumne granice (Vojnić, 1993: 142). Ekonomski fakultet u Zagrebu je početkom 90-ih napravio istraživanje u kojem smjeru bi trebala ići hrvatska privatizacija i došli su do nekoliko zaključaka.

1. Različiti subjekti trebaju participirati u vlasništvu besplatne razdiobe primarne emisije dionica
2. Participacija u vlasništvu treba se odvijati internim i eksternim dionicama
3. Društveno i privatno vlasništvo trebaju koegzistirati (Vojnić, 1993: 143)

Grupa autora koja je provela istraživanje je predlagala privatizaciju koja bi se temeljila na otvorenoj strategiji. Ta strategija se odnosi na to da se ne napravi greška i da se ne zatvore alternativne metode privatizacije, te da se ona ne smije temeljiti na jednoznačnom rješenju. Otvorena strategija pretpostavlja praćenje procesa privatizacije pogotovo izbor metode, te visok stupanj povjerenja prema građanima i zaposlenima. Znalo se da je privatizacija osjetljiv pothvat i da će njezin tijek imati dugoročne posljedice na hrvatsku gospodarsku i ekonomsku politiku (Vojnić, 1993: 143-144).

Poduzeća mogu sama birati način tranzicije vlasništva nad kapitalom i imaju više mogućnosti, a to su prodaja poduzeća, dokapitalizacija, pretvaranje ulaganja na ugovorenoj osnovi u vlasnički ulog i prijenos dionica državnom Fondu za razvoj i mirovinskim fondovima bez naknade (Vojnić, 1993: 154). Također, vlasnici kapitala mogu postati:

- a) Radnici (oni imaju osnovni popust od 20% uz dodatni popust od 1% za svaku godinu radnog staža, imaju prioritet u kupnji dionica i mogu ih otplaćivati u ratama kroz 5 godina, ali ukupni popust ne može prijeći 40% vrijednosti kapitala)
- b) Osobe koje bez prava na popust kupe čitavo poduzeće ili njegov veći dio
- c) Ulagači
- d) Vjerovnici
- e) Fondovi odnosno država (Fond za razvoj mora stečene dionice javno ponuditi na prodaju, a može ih u iznimnom slučaju podijeliti radnicima). (Vojnić, 1993: 154)

5.4. Potencijalna potražnja

Radnici će u većini slučajeva kupovati dionice kako bi mogli zadržati svoja radna mjesta. Vojnić kaže kako prema Zakonu, radnici mogu postati vlasnici kapitala samo u vrijednosti približnoj 13,5 milijardi USD dolara, a za to im je potrebno uz prosječni popust od 30% novčana sredstva približna iznosu od 9,5 milijardi USD dolara, a petogodišnja suma neto plaća 1990. Godine iznosi 34 milijarde USD, te uz marginalnu stopu štednje od 16% dolazimo do potencijalno raspoloživih sredstava radnika za kupovinu dionica u iznosu od 5,5 milijardi USD. Uz probleme distribucije plaća i različitih odnosa između plaća i vrijednosti kapitala u radno i kapitalom intenzivnim poduzećima, možemo očekivati da će raspoloživa sredstva radnika za kupnju dionica biti veća od 10% ukupnog iznosa plaća i time bi uz onaj popust od 30% mogli kupiti kapital u vrijednosti približnoj 5 milijardi USD (Vojnić, 1993: 155).

Također, ukupna novčana sredstva pravnih osoba u Hrvatskoj iznosila su 4,5 milijardi USD, a nešto povoljniju mogućnost stvaraju inozemni krediti i obveze prema dobavljačima iz inozemstva. Bruto akumulacija poduzeća na početku 90-ih je iznosila 0,3 milijarde USD i doda li se tome ukupna amortizacija, ukupan bruto prinos kapitala iznosi 2,1 milijarde USD. To znači da se na tržištu treba transformirati društveni kapital čija vrijednost iznosi 19 milijardi USD, a desetogodišnji bruto prinos iznosi 8 milijardi USD. Budući da prva veličina ne sadrži parametre efikasnosti kapitala, a druga je proizašla iz njegove niske aktualne efikasnosti, realna vrijednost društvenog kapitala iznosi nekih 12,5 milijardi USD. Tako formirana ponuda društvenog kapitala ima ograničenu potražnju u Hrvatskoj, jer su raspoloživa sredstva njezinih sektora 5 milijardi USD. Kao posljedica toga može se dogoditi rasprodaja kapitala i stjecanje vlasništva poduzeća od strane osoba izvan Hrvatske. Vojnić procjenjuje kako bi 50% knjigovodstvene vrijednosti društvenog kapitala u Hrvatskoj bilo u vlasništvu države, od čega bi 40% bio kapital javnih poduzeća, a 60% bi se pretvorilo u direktnu participaciju države u vlasništvu i time bi skupina subjekata skupa s državom imala kontrolu nad dionicama cjelokupne privrede Hrvatske (Vojnić, 1993: 155, 156 i 157).

Na kraju, on zaključuje kako bi strukturom vlasništva kapitala dominirao javni sektor u savezu s bankama i inozemnim poslovnim i financijskim strukturama, a udio radnika bi bio marginalan. Također, država bi preuzela glavnu upravljачku funkciju ukupne nacionalne ekonomije, te bi postala značajni financijski magnat. Iako privatizacija društvenog kapitala od strane inozemnih subjekata i domaćeg stanovništva povećava efikasnost kapitala, upletanje

države u sve to je u suprotnosti s osnovnom funkcijom procesa tranzicije vlasništva. (Vojnić, 1993: 158)

5.5. Ekonomija i politika tranzicije u Hrvatskoj

90-ih godina naglasak u ekonomiji je bio na razvoju institucija, instrumenata i mehanizma tržišta rada i kapitala, te prema smanjivanju koncentracije ponude i povećanju konkurencije. Zbog pomanjkanja tih karakteristika ekonomska efikasnost investicija je bila nezadovoljavajuća, a također je nezadovoljavajuća bila kvaliteta privrednog rasta, te su bile determinirane sveukupnim makroekonomskim okruženjem. Uloga tržišta roba i usluga, te rada i kapitala je bila vrlo ograničena. Po pitanju razvoja institucija i mehanizma tržišta rada i kapitala je učinjeno vrlo malo, a razlozi tome su kratko vrijeme ostvarivanja procesa demokratizacije i rat, te društveno vlasništvo. Upravo zbog tog društvenog vlasništva i povećanja ekonomske efikasnosti je privatizacija bila nužna, no ona se je trebala odvijati usporedno s promjenama u tržišnoj strukturi, a ne ubrzano. Za privatizaciju možemo reći da je ključno pitanje tranzicije. Monopol u društvenom vlasništvu djeluje i na formiranje monopola u tržištu i politici. Hrvatska se u tom razdoblju trebala usmjeriti na domaću i međunarodnu konkurenciju i izvoz (Vojnić, 1993: 163-164).

Vojnić kaže kako je privatizacija povijesno determinirana nužda i prijeka potreba (Vojnić, 1993: 164). Ona ima odlučujuću ulogu za razvoj tržišnih struktura koje omogućuju konkurenciju i tržišnu alokaciju investicija i kapitala. 1991. je bila održana međunarodna konferencija kojoj je glavna tema bila ekonomska tranzicija u bivšim socijalističkim zemljama i svi su se složili kako privatizacija ima ključan utjecaj u tranziciji i da bi je bilo najbolje ostvariti tako da se akcije prodaju domaćim i inozemnim kupcima, jer bi se time podigla kvaliteta upravljanja i povećala profitabilnost i ukupna ekonomska efikasnost, te bi se dobio dodatan poticaj za strukturne promjene i strukturno prilagođavanje uvjetima tržišta. Jedan od problema je bila skromna potražnja naspram ogromne ponude, zbog čega je i došlo do podjele dionica i vaučera radnicima i građanima po određenim kriterijima (Vojnić, 1993: 165).

U Hrvatskoj, za razliku od drugih socijalističkih zemalja, dominirajući koncept vlasništva je društveno-vlasnički pa je stoga potrebno provoditi drugačiju privatizaciju nego u tim zemljama. Društveno vlasništvo ima neke prednosti u odnosu na državno, a to su stvaranje osjećaja vlasništva kod radnika, nije priznavalo samo tržišno formiranje cijena rada i kapitala, te je ekonomska efikasnost upotrebe sredstava bila veća (Vojnić, 1993: 166)

Zakon o pretvorbi društvenih poduzeća je govorio o tome kako se privatizacija treba ostvariti na otvorenoj strategiji, te da se treba primjenjivati metoda prodaje i metoda besplatne

podjele dionica i vaučera. Poruka je bila da bi prekid privatizacije bio najgore rješenje pa se je također prodavao kapital obveznicama iz stare devizne štednje građana (Vojnić, 1993: 167).

Prema istraživanjima, ukupna knjigovodstvena netovrijednost Hrvatske 1990. je iznosila 27 milijardi USD. 20% od toga je predstavljao kapital velikih javnih poduzeća kao što je naftna industrija, željeznički promet i proizvodnja električne energije. Po procjeni oko 70% od ukupnog kapitala bi ostalo za prodaju na slobodnom tržištu kapitala, s time da se na domaću kupovnu moć baš i ne može puno računati. To u principu znači da bi najveći dio kapitala ili ostao pod kontrolom države ili bi mu cijena pala na tu razinu da bi došlo do rasprodaje imovine (što se na kraju i dogodilo). (Vojnić, 1993: 167). Idealan scenarij bi bio kad bi se potraživanja vjerovnika transformirala u dionice. Na toj osnovi bi se moglo transformirati 6 milijardi USD na osnovi unutarnjih transakcija i 2,5 milijardi USD na osnovi vanjskih transakcija tj. pretvorbom vanjskih dugova u akcije domaćih poduzeća. No, ta situacije je bila poprilično nerealna, jer su ukupna sredstva pravnih osoba te godine iznosila 4,5 milijardi USD te bi to dovelo do monetarnog kolapsa (Vojnić, 1993: 167). Kupovna moć se još više smanjila zbog pada proizvodnje i životnog standarda koji je pak pao zbog rata i gubitka tržišta. Zbog svega toga onaj dio kapitala koji bi ostao na slobodnom tržištu bio bi veći od 70%, te je 1992. privatizirano jako malo poduzeća točnije 3600 (Vojnić, 1993: 169).

Kao rezultat toga su uslijedile inicijative za ubrzavanje privatizacije. 1992. većina poduzeća je bila još uvijek u društvenom vlasništvu. Najveći broj radnika dioničara imao je Kraš i Uljanik, dok recimo u Liburniji, radnici nisu mogli sudjelovati u otkupu dionica (Vojnić, 1993: 170).

Vojnić je predvidio da se privatizacija neće moći provesti bez problema, pogotovo da će se javiti ekonomski, socijalni, moralni i pravni problemi. Javit će se socijalni problemi uzrokovani ratom i ratnim zbivanjima, pad proizvodnje i zaposlenosti. Kasnije će doći do socijalnog raslojavanja i socijalnih razlika (Vojnić, 1993: 170).

"...iako moramo uvijek biti svjesni činjenice da privatizacija nije sama sebi svrha. Ona je temeljni preduvjet rušenju svih monopola i razvitka konkurencije i time gospodarske djelotvornosti i političke demokratičnosti." (Vojnić, 1993: 173)

1992. godine Hrvatska nije bitno zaostajala unatoč ratnim zbivanjima u vlasničkoj pretvorbi i privatizaciji za ostalim socijalističkim zemljama koje su se također odlučile za model otvorene strategije. Tadašnja predviđanja za Hrvatsku su bila da bi do 1996. godine mogla

ostvariti razinu proizvodnje koju je imala prije rata, ali to se nažalost nije moglo dogoditi bez pomoći međunarodnih institucija i susjednih zemalja (Vojnić, 1993: 173)

5.6. Problemi makroekonomske stabilizacijske politike

Bivše socijalističke zemlje, uključujući i Hrvatsku su morale napraviti određene preinake u svojoj makroekonomskoj politici. Hrvatska se odlučila za klasične mjere liberalizacije i to se posebno odnosi na liberalizaciju cijena i uvoza odnosno vanjske trgovine. Liberalizacija vanjske trgovine se odnosila na snažnu devalvaciju valute i na vezivanje tečaja za fiksni omjer u odnosu na USD ili DEM. To djeluje preventivno spram inflacije, ali i predstavlja izazov makroekonomskoj politici stabilizacije. Usmjerenost ekonomske politike na liberalizaciju dovela je do tranzicijske krize i problema koji se javljaju zbog velike zaduženosti zemalja u tranziciji (Vojnić, 1993: 185). Tranzicijska kriza vodi do smanjivanja proizvodnje, zaposlenosti i investicija, te dovodi do povećanja inflacije i inflacijskih pritisaka. To dovodi do povećanja poduzeća koja posluju s gubicima ili idu u stečaj, a to pak vodi do smanjenja plaća i opadanja životnog standarda. Jedino rješenje tranzicijske zemlje vide u političkom konsenzusu (Vojnić, 1993: 186).

Hrvatska je zaostajala u tehnološkom i ekonomskom razvoju za drugim europskim zemljama. Rat je utjecao na gubitak jugoslavenskog tržišta. Zbog rata i gubitka tržišta, Hrvatska je imala problema s dobivanjem financijske podrške od međunarodnih financijskih institucija (Vojnić, 1993: 189).

Makroekonomska stabilizacijska politika uključuje:

1. Liberalizaciju cijena i uvoza u procesu tranzicije nije moguće ostvarivati bez aktivne ekonomske politike
2. Ta se aktivna ekonomska politika posebno odnosi na politiku dohotka u smislu kontrole tj. plaća i nadnica
3. Ponašanje i menadžera i radnika u poduzećima još uvijek je bitno različito prema ponašanju u zemljama tržišne demokracije, a te su razlike nastale zbog nepostojanja institucija tržišta rada i tržišta kapitala (Vojnić, 1993: 190).

"Uspjeh makroekonomske stabilizacijske politike, bez obzira na spomenute razlike u svakoj će zemlji tranzicije u odlučnoj mjeri ovisiti o sposobnosti vlade da dobije općenarodnu podršku u smislu odgovarajućeg političkog konsenzusa." (Vojnić, 1993: 190).

5.7.Pluralizacija vlasništva

Bez privatnog vlasništva i privatizacije ne mogu se ostvarivati zadovoljavajući rezultati na području privređivanja i na području političkog ustrojstva (Vojnić, 1993: 194).

Vojnić navodi nekoliko momenata mogućih scenarija.

1. Vlasnička pluralizacija i reprivatizacija moraju se u početnoj fazi temeljiti na transferu kvazi-vlasničkih prava radnika na sredstva u društvenom vlasništvu u stvarna prava na određeni dio tih sredstava
2. Ovaj transfer se ostvaruje instrumentima financijskog tržišta odnosno akcijama
3. Transfer se odnosi samo na neto aktivu poduzeća tj. nakon saldiranja svih dugova i poduzeća
4. Na tim osnovama se svi koji su se našli u ulozi vjerovnika mogu transformirati u stvarne vlasnike
5. Kriterij transfera je masa osobnih dohodaka odnosno plaća za određeni broj godina u kombinaciji s godinama radnog staža
6. Neto na kojem se ostvaruje transfer ne uključuje infrastrukturne sektore (transfer se ostvaruje formiranjem javnih poduzeća, a vlasnici akcija mogu biti država ili stanovništvo)
7. Jedna od mogućih proporcija raspodjele neto aktive je 2/5 na radnike zaposlene u aktualnim poduzećima, 1/5 na radnike koji rade u institucijama neprivrede, 1/5 na sve radnike
8. Uloga države u transferu morala bi se svesti samo na kreiranje odgovarajućeg zakonodavstva i institucija (Vojnić, 1993: 198-199)

Transfer vlasništva nije moguće izvesti po kriterijima socijalne pravde, jer tržište i tržišne institucije ne garantiraju niti socijalnu niti bilo kakvu drugu pravdu. Razvoj tržišta faktora rada i kapitala može stvoriti uvjete privređivanja u kojima bi raspodjela dohotka i plaća ovisila o vrednovanoj cijeni rada. Već sam spomenula da se ekonomska djelotvornost i političko ustrojstvo ne mogu uspostaviti bez privatizacije i prije nego se društveno vlasništvo pretvori u privatno, a Hrvatska je trebala iskoristiti prednosti koje je imala i koje su joj mogle uvelike olakšati taj prijelaz iz društvenog u privatno vlasništvo (Vojnić, 1993: 202).

Postoje razilaženja u mišljenju na koji način se treba provesti tranzicija vlasništva. Većina se slaže da je spas u privatizaciji i pluralizaciji vlasništva, no postoje i suprotni stavovi. Jedan

od stava je da se privatizacija i pluralizacija trebaju obavljati prodajom vlasništva, a drugi da se one trebaju vršiti podjelom akcija radnicima i građanima. Vlasnička tranzicija kupnjom i prodajom je najadekvatnija samo što ima svojih ograničenja. Nijedno postkomunističko društvo ne raspolaže dovoljnom količinom sredstava koja bi mogla biti pretvorena u kapital koji je potreban za kupoprodaju. Zbog tih razloga, vlasnička tranzicija bi se odužila na nekoliko desetljeća i samim time bi bila ekonomski neefikasna i politički teško provediva, a bilo je i malo vjerojatno da će se strane zemlje umiješati u tranziciju vlasništva svojim kapitalom. A i ostvarivanje tranzicije samo podjelom dionica građanima i radnicima bi dovelo do prestrukturiranja poduzetništva, tržišne cirkulacije i alokacije kapitala. Problemi su se javili u smislu toga da je velik dio nacionalnog bogatstva završio u rukama državnih fondova i agencija za pretvorbu vlasništva i sve to na kraju vodi do podržavljenja (Vojnić, 1993: 233).

5.8.Strategije razvoja tranzicijskih zemalja

Najvažniji dio strategije je u tome da treba ostvariti pluralističke opcije pogotovo u sferi ekonomije i politike.

Potrebno je raditi na razvoju kvalitetnih kriterija kao što su profitabilnost, kumulativnost, konkurentnost, tehnološki napredak. To se posebno odnosi na otvorenost prema svijetu i konvertibilnost valute. Pažnja se treba pridati i znanosti. Treba se više i sustavnije koristiti znanstvena dostignuća u proizvodnim procesima i razvojnim odlukama, te se treba više ulagati u znanost. U Hrvatskoj je slučaj da se je premalo ulagalo u znanost zbog siromaštva i stupnja razvijenosti koji se javljaju upravo zbog nedovoljnog ulaganja u znanost. Često se također priča da ako ulažemo u znanost to samo dovodi do odljeva mozgova i eksploatacijom od strane razvijenih zemalja, a zapravo je upravo suprotno. Do izrabljivanja dolazi zato što toliko malo ulažemo u znanost pa ona znanja do kojih dođemo ne koristimo za osvajanje novih tehnologija i proizvoda. Uvijek zaboravljamo da razvoj tehnologije vodi do društveno-ekonomskog razvoja (Vojnić, 1998: 255-256).

Također, kada govorimo o strategijama razvoja, pažnju treba pridati i ocjeni momenata, a u Hrvatskoj se to odnosi na ratna zbivanja. Ratna zbivanja su dovela do prestanka proizvodnje, te iseljavanja stanovništva. Tu se također javlja opasnost jačanja uloge države u smislu davanja financijske pomoći tj. kredita građanima, te je odnose na relaciji država-država potrebno svesti na minimum (Vojnić, 1998: 257).

Gdje je Hrvatska u svemu tome bila devedesetih godina?

Glavni zadatak Hrvatske 90-ih godina je bio da uhvati korak sa zapadnim zemljama i civilizacijskim i povijesnim trendovima s kojima je zbog socijalizma prekinula. Trebalo je uvesti nešto što je Hrvatskoj do sada bilo nepoznato, a to je tržišno vrednovanje cijena, višestranačje, privatno vlasništvo i pluralizam vlasništva. Također, postavljalo se pitanje kuda se želi da Hrvatska krene odnosno kakvu Hrvatsku želimo. Odgovor je ležao u tome da se Hrvatska treba razvijati kao društvo građanske demokracije. Hrvatska je zbog rata bila u puno težem položaju nego druge socijalističke zemlje, te je trebala poticati pokretanje proizvodnje i slom inflacije koja ju je potresala što je i logično s obzirom na situaciju. Tržišno alociranje investicija i kapitala, te razvoj financijskog tržišta bili su preduvjet razvoja.

6.PRIVATIZACIJA HRVATSKOG GOSPODARSTVA

Tržišno restrukturiranje hrvatskog gospodarstva ishodište ima u privatizaciji, a sama privatizacija ima dva aspekta: korporativni i financijski. Korporativni se odnosi na realokaciju prava upravljanja i označava ekonomsku liberalizaciju i reduciranje utjecaja birokratskih struktura na poslovanje dok financijski podrazumijeva financijske tijekove koji supstituiraju državnu financijsku distribuciju (Družić, 1998: 111).

Pokušaj prodaje društvenog vlasništva 1990. godine doživio je neuspjeh, a predviđao je samootkup udjela u poduzeću do visine trogodišnjeg prosječnog osobnog dohotka uz 2% popusta na svaku godinu radnog staža (Crkvenac, 1991: 9).

6.1.Obilježja privatizacijskog procesa

Dugotrajna gospodarska kriza u tranzicijskim zemljama dovela je do toga da one imaju zajedničke karakteristike u pokušaju prekida sa socijalizmom. Državno vlasništvo negiralo je poduzetništvo i dovelo do neiskorištenosti proizvodnog kapitala i niske proizvodnosti radne snage. Prva etapa je obuhvaćala neravnotežu između agregatne ponude i potražnje koja se u planskim gospodarstvima pojavljivala kao višak i manjak ponude i potražnje. Planska proizvodnja stvarala je loše i zastarjele proizvode i to prema planskim zadacima, a ne prema tržišnoj potražnji. Sve je to rezultiralo viškom proizvoda za koje nije bilo kupaca, a stanovništvo je akumuliralo novčana sredstva i njihova potražnja nije mogla biti zadovoljena postojećom strukturom proizvodnje što je pak rezultiralo viškom proizvodnje. Novčana sredstva stanovništva su bila u visini jednogodišnjeg nacionalnog dohotka i tražili su drugu i kvalitetniju robu (Družić, 1998: 112-113).

"Dakle, agregatna ponuda i potražnja bile su gotovo uravnotežene, međutim, njihovo strukturno nepodudaranje stvorilo je iracionalnu situaciju u kojoj istodobno previše robe juri premalo kupaca i previše kupaca juri premalo robe" (Družić, 1998: 113).

Postojala je i određena strukturna neravnoteža između najvažnijih djelatnosti. Politika cjenovnih škara se odnosi na to da su cijene poljoprivrednih proizvoda držane planski na niskoj neekonomskoj razini, a cijene industrijskih proizvoda na visokoj neekonomskoj razini i time je došlo do prelijevanja dohotka i to je imalo loš utjecaj na uporabu oskudnih resursa. Niske su cijene rezultirale niskom proizvodnošću, tehnološkim zaostajanjem i niskom proizvodnjom. U industrijskim granama vladala je sektorska neravnoteža, a ona je posljedica politike koja je forsirala industrijalizaciju kojoj je prioritet bila crna metalurgija, industrija

željeza i čelika i strojogradnja. A vanjsko trgovinska neravnoteža je bila obilježena deficitom robne razmjene bivših planskih privreda s razvijenim tržišnim gospodarstvima. Dominirali su primarni proizvodi poput poljoprivrednih proizvoda, drva i primarne energije (Družić, 1998: 113).

Dosadašnje reforme su se većinom fokusirale na održavanje postojećeg sustava i smatrale su kako se može spojiti pozitivne karakteristike i tržišne i planske privrede i da se negativna obilježja mogu jednostavno izostaviti. Pozitivan reformski model je kombinirao makroekonomski racionalizirani-debirokratizirani model planske privrede s mikroekonomskim tržišnim modelom samostalnih gospodarskim subjekata što bi značilo da država kontrolira samo osnovne makroekonomske agregate i ključne sektore. No, u Hrvatskoj se odvijao negativan reformski model koji je doveo do rasta nezaposlenosti, inflacije, socijalnih razlika i time se je htjelo opravdati neuspjeh pozitivnog modela (Družić, 1998: 115).

Razvijene zemlje su imale strategiju tranzicije kako bi pomogle socijalističkim zemljama (Družić, 1998: 115). Cilj je bila liberalizacija cijena, ograničenja javne potrošnje, liberalizacija vanjske trgovine i te tri stavke su bile preduvjet uspostave financijskih tijekova između Istoka i Zapada. Bilo je jasno da ekonomska aktivnost ne može krenuti bez inozemnih investicija, a njih se nije moglo realizirati bez nekih promjena. Time se je također htjelo spriječiti da dođe do održavanja postojećih struktura odnosno postojećih vladajućih struktura. Bilo je i izraženo mišljenje kako privatizacija ovisi o makroekonomskoj stabilnosti i međunarodnom okruženju (Družić, 1998: 116).

Jedan od važnijih procesa institucionalizacije Hrvatske bio je završetak procesa konstituiranja nacionalnih država. Demokratizacija bivših jugoslavenskih država dovela je do nacionalne neravnopravnosti i nacionalnih problema (Družić, 1998: 116).

Specifičnost hrvatske tranzicije ogleda se u tome da je bilo prisutno društveno vlasništvo, a ne uobičajeno državno vlasništvo. Hrvatska je bila i više tržišno otvorena što je rezultiralo specifičnim oblikom vlasništva i većom zainteresiranošću radnika za sudbinu tvrtke u kojoj su bili zaposleni. Država je imala velik utjecaj na gospodarstvo, no ipak, poduzeća su dosta slobodno odlučivala o veličini i strukturi proizvodnje, te o raspodjeli dohotka na potrošnju i štednju. Velika poduzeća su većinom bila pod utjecajem državnih i političkih faktora i funkcionirala su kao državno vlasništvo s minimalnim utjecajem poduzeća i zaposlenih na razvojnu i poslovnu politiku, a srednja i mala poduzeća su imala malo veći stupanj tržišne

slobode, jer nisu dominirala ekonomskom strukturom gospodarstva, te su zaposleni slobodno kreirali poslovnu politiku i raspoređivali su ostvareni dohodak (Družić, 1998: 116). Raspoređivanje dohotka je stvaralo svojevrsan privid kako zaposleni imaju utjecaj na proširenje proizvodnje tj. na budućnost tvrtke i to je stvaralo identifikaciju radnika i poduzeća, što nije bio slučaj u velikim poduzećima (Družić, 1998: 117).

Za društveno vlasništvo možemo reći kako je jedna vrsta samoupravljačke ekonomije, jer bez vlasničkog odnosa kojim se definira vlasništvo, bilo ono privatno ili državno, ne može se niti postići mobilnost kapitala prema najisplativijim projektima. A nema niti poduzetničke funkcije, motiva za racionalno poslovanje, općenito nema prirodnog odnosa između vlasnika, poduzetnika, uprave i zaposlenih. Društveno vlasništvo ne sadrži razvojnu potenciju (Družić, 1998: 117).

Još jedna od specifičnosti Hrvatske je velikosrpska agresija. Veličina ljudskih žrtava, materijalna razaranja te sam Domovinski rat su uvelike utjecali na Hrvatsku. Razorene tvornice, oštećena infrastruktura i sama okupacija imale su velik utjecaj na brzinu i djelotvornost hrvatskog gospodarstva (Družić, 1998: 117).

6.2. Hrvatski privatizacijski model

Hrvatski privatizacijski model se razvijao u dvije etape, a to su privatizacija i pretvorba. Hrvatska transformacija je morala voditi brigu o brojnim organizacijskim, ekonomskim i socijalnim problemima (Družić, 1998: 119).

Vlasnička transformacija je započela 1991. godine i obuhvaćala je 3600 tadašnjih društvenih poduzeća, a procijenjena vrijednost tih poduzeća je bila oko 20 milijardi USD, ali to nije uključivalo ukupnu vrijednost nacionalnog proizvodnog kapitala. Početna faza nije uključivala velike proizvodne grane poput brodogradnje, naftne industrije, banka i osiguravajućih tvrtki, a vrijednost tih tvrtki se procjenjuje na 10-15 milijardi USD. Izvan početnog modela su bila i javna poduzeća kao što su Željeznice, Elektroprivreda, Vodoprivreda, HRT i društvene djelatnosti. Vrijednost proizvodne strukture je bila procijenjena na 20-25 milijardi USD (Družić, 1998: 119-120).

Pretvorba je započela 1991. donošenjem Zakona o pretvorbi društvenog vlasništva. Glavni razlozi za pretvorbu su gospodarsko i opće društveno nazadovanje koji su posljedica da poduzeća nemaju vlasnike koji bi brinuli za djelotvorno gospodarstvo i povećanje vrijednosti svojeg svog vlasništva (Družić, 1998: 120).

"Pretvorba omogućuje vlasničku transformaciju iz neodređenog društvenog vlasništva u kojem nema jasnog vlasničkog titulara u određeni oblik vlasništva. Određeni oblik vlasništva ne znači samo jedan oblik, nego polazi od pluralizma vlasništva, koje može biti privatno ili državno pri čemu se načelno deklarira prioritet privatnog vlasništva." (Družić, 1998: 120)

Drugo načelo hrvatske pretvorbe je prodaja, a ne podjela vlasničkih udjela. Zbog proračunskog deficita, naoružavanja i rata, realizacije razvojnih prioriteta i podmirenja socijalnih troškova tranzicije svatko je trebao nešto platiti osim u iznimnim situacijama poput invalida Domovinskog rata i obitelji poginulih branitelja. Glavni cilj je bio da poduzeća čim prije uključe u gospodarsku aktivnost na tržištu i tako povećaju nacionalni razvoj. Sam mehanizam pretvorbe je uključivao transformaciju društvenog vlasništva u društvo kapitala. Hrvatski model je preuzeo rješenje da se društvo kapitala može konstituirati kao dioničko društvo, a pretvorba je obuhvatila 2876 od ukupno 3600 poduzeća. Proces je nadzirala Agencija za restrukturiranje i razvoj. Sva sredstva koja su bila prikupljena procesom pretvorbe su se uplaćivala Fondu za razvoj i bila su namijenjena modernizaciji i

gospodarskom razvoju, a procjenjuje se da je prikupljeno oko 13 milijardi USD. No zbog rata, dosta od tih sredstava se trošilo na naoružanje i sanaciju (Družić, 1998: 120).

Pretvorbeni model je imao 4 varijante i može ga se okarakterizirati kao autonoman ili spontan.

1. Varijanta: prva varijanta se odnosila na otkup poduzeća i još su je nazivali čistom varijantom, jer je kupac sklapao ugovor s Agencijom i plaćao procijenjenu vrijednost, te na kraju postao vlasnik koji je poduzeće pretvorio u dioničko ili društvo s ograničenom odgovornošću. On je upravljao svojim vlasništvom, mogao je prodati ili imati koristi od njegovog poslovanja. Iako se ova varijanta činila relativno jednostavnom ipak je proces prodaje bio složeniji nego što se činilo. Problem je bilo to što su kupci bili zaposleni i bivši zaposlenici koji su imali osnovni popust od 20% na protuvrijednost dionica u visini od 20 000 DEM. I još su uz to imali dodatan popust od 1% na svaku godinu radnog staža u danom poduzeću. Omogućena im je i otplata dionica u roku od 5 godina koji je kasnije produžen na 20 godina. Uz takve popuste zaposlenici su imali mogućnost kupnje poduzeća do 50% vrijednosti poduzeća, a tek kasnijom Vladinom odlukom su izgubili pravo prvokupa preostalog dijela iznad 50% vrijednosti poduzeća. Naravno, poduzeće su mogli kupiti i ostali kupci koji nisu imali pravo na popust, no ipak prvenstvo kupnje su imali zaposleni i bivši zaposlenici i time se je pokušalo zadovoljiti načelo socijalne pravde (Družić, 1998: 121).
2. Varijanta: druga varijanta je bila dokapitalizacija ili ulaganje kapitala u poduzeće. Razlika između kupnje i dokapitalizacije je u funkciji uloženi sredstava. Kod dokapitalizacije, investitor ulaže novi kapital u poduzeće i povećava glavnice i postaje suvlasnikom dok kod kupnje uložena sredstva postaju prihod Fonda i nemaju nikakve veze s poduzećem u koje se ulaže. Znači, kupac dobiva vlasništvo nad poduzećem i mora osigurati sredstva kako bi pokrenuo proizvodnost (Družić, 1998: 121).
3. Varijanta: treća varijanta je pretvaranje duga u ulog. Ova varijanta se odnosi na postojanje poslovnog odnosa između poduzeća i ulagača. Potraživanje od poduzeća se moglo pretvoriti ili zamijeniti za ulog u poduzeću. Banka je recimo mogla svoje ulaganje zamijeniti za dionice tog poduzeća u visini glavnice i kamata na odobreni kredit, a isto tako je dobavljač mogao svoje potraživanje pretvoriti u suvlasništvo nad poduzećem. Dok je dokapitalizacija sadašnje ulaganje i u sadašnje i buduće poslovanje, pretvaranje duga u ulog je prošlo ulaganje u prošlo i sadašnje poslovanje i

dosta je slično otkupu. Investitor treba uz uložena sredstva osigurati i dodatna sredstva za poslovanje (Družić, 1998: 121-122).

4. Varijanta: četvrta varijanta je prijenos dionica i udjela državnim fondovima. Ostatak vrijednosti poduzeća koji je ostao nakon što su ulagači namirili svoja potraživanja, pripao je fondovima. Preostala vrijednost postala bi vlasništvo Hrvatskog fonda za razvoj, Republičkog fonda mirovinskog i invalidskog osiguranja radnika, te Fonda mirovinskog i invalidskog osiguranja poljoprivrednika. Namjera nije bila da Fond postane konačan vlasnik nego posrednik koji će dionice dalje prodati zainteresiranim kupcima (Družić, 1998: 122).

Vlasnička transformacija ima dva tijeka, a to su formalnopravni i financijski tijek. Formalnopravni tijek je tekao uredno, jer su poduzeća imala godinu dana vremena da podnesu zahtjev, izrade elaborat i odrede varijantu pretvorbe i dobiju odobrenje Agencije koja ih je trebala ocijeniti. U dvije godine riješeno je 75% zahtjeva, a najbrže je bilo pretvoreno građevinarstvo odnosno 90% firmi, te zanatstvo i trgovina s 80% pretvorenih poduzeća (Družić, 1998: 122). Promet je imao 60% pretvorenih poduzeća, a turizam 50% (Družić, 1998: 123). Financijski tijek je pružao uvid u makroekonomske aspekte hrvatske tranzicije točnije u funkciju razvoja i stabilizaciju gospodarstva, jer je jedna od funkcija prikupljenih sredstava bila sanacija i uravnotežene financije. Pretvorba je stimulirala brzinu i gotovinske uplate vlasničkih udjela, a to se je moglo vidjeti uvidom u olakšice i beneficije za gotovinske uplate. Sporost privatizacije može se opravdati samo ako je štednja u privatnom sektoru visoka i kada vlada, zaposleni i sindikati imaju dovoljnu organiziranost da spriječe malverzacije (Družić, 1998: 124).

Postojala su 3 načina otplate kupljenih vlasničkih udjela, a to su gotovinske uplate u nacionalnoj valuti, plaćanje državnim obveznicama i plaćanje starom deviznom štednjom. Najvažnije je bilo da ukupna visina popusta ne prelazi 40% procijenjene vrijednosti poduzeća. Postojali su i drugi oblici posrednog popusta. Npr. ako nije bilo zainteresiranih kupaca za neko poduzeće po procijenjenoj vrijednosti, Fond je mogao to poduzeće prodati po nižoj ugovorenoj cijeni, a posebno se stimuliralo kupce koji su se umjesto obročne opredijelili za jednokratnu gotovinsku otplatu i još dodatan popust bi se dobivalo ako se odlučilo na otplatu u konvertibilnim valutama. Stara devizna štednja je bio termin za deviznu štednju građana koja je bila blokirana na računima poslovnih banaka raspadom bivše države i njezinog monetarnog sustava. Nastankom nove države ta štednja je postala javni dug Hrvatske koji se kasnije vraćao građanima. Potvrda o toj deviznoj štednji je koristila kao platežno sredstvo u

privatizaciji poduzeća. Pretvaranje devizne štednje u javni dug otvorilo je sekundarno tržište tom štednjom. Oni koji su štedjeli su mogli birati između naplate punog iznosa štednje iz državnog proračuna tijekom 5-10 godina ili prihvatiti neku od ponuda poslovnih banaka za prodaju. To je zapravo značilo da štediše mogu odmah naplatiti svoju štednju uz popust od 30-40% ili za 1 DEM stare ostvariti 0,60-0,70 DEM nove štednje. Poslovne banke su bili posrednici koji su otkupljivali staru štednju kojom bi se kasnije kupovale dionice poduzeća u nominalnoj vrijednosti. Stimulacijom popusta su se zapravo poticale kupnje, te su kupci pomoću popusta, starih deviznih štednji i gotovinskim obročnim deviznim uplatama kupovali 25-30% nominalne vrijednosti poduzeća (Družić, 1998: 125).

Izvršene uplate su svjedočile o sporosti financijskog tijeka tijekom privatizacije. Tijekom 3 godine privatizacije uplaćeno je oko 500 milijuna DEM putem svih oblika plaćanja ili 2% procijenjene vrijednosti pretvorbenog kapitala i samim time je i sam proces privatizacije bio usporen (Družić, 1998: 125).

Financijski tijek pretvorbe je upućivao na realna kretanja koja potvrđuju kako je razvojna funkcija prikupljenih sredstava postala sekundarna, a stabilizacija državnih financija je bio primaran cilj. Stara devizna štednja je dominirala s preko 60% i kako ona nije bila raspoloživa štednja ona nije imala ni razvojnu funkciju. Njome se je država rješavala dijela svojih proračunskih obveza temeljem javnog duga. Plaćanje dionica deviznom štednjom je smanjivalo proračunske izdatke pa je privatizacija imala više stabilizacijski, a ne razvojni efekt (Družić, 1998: 126).

Od donošenja Zakona o pretvorbi pa sve do 1992. godine skoro pa i nije bilo uplata u Hrvatski fond za privatizaciju. Tek krajem 1992. godine je porasla stopa uplata i to zbog najavljenih promjena u Zakonu, jer se tako htjelo stimulirati dioničare da otplate svoje dionice. A već 1993. godine se opet bilježi pad uplata (Družić, 1998: 126-127).

6.3.Privatizacijska etapa

Privatizacijskom etapom trebao je biti okončan proces vlasničke transformacije i uspostave pune tržišne ekonomije. To bi značilo da su vlasnički udjeli kojima su u obliku dionica raspolagali fondovi trebali pronaći svoje prave vlasnike odnosno poduzetnike koji će im dati djelotvornu gospodarsku funkciju uvećavajući svojim poduzetništvom njihovu vrijednost. Zbog velike procijenjene vrijednosti kapitala turističke industrije u pretvorbenom procesu mali dio hotelskih kapaciteta je pronašao svoje vlasnike, a veći dio je prenesen fondovima. Privatizacijska etapa je obuhvatila i privatizaciju velikih poduzeća koja nisu sudjelovala u prvoj pretvorbenoj etapi kao što su brodogradilišta, naftni i petrokemijski kompleksi. Privatizacijska etapa je obuhvaćala i privatizaciju javnih poduzeća poput Hrvatskih pošta. U javnim djelatnostima i velikim poduzećima, privatizacija i ostvarenje proračunskih prihoda nije jedini cilj nego se decentralizacijom, racionalizacijom poslovanja i rješavanjem tehnološkog viška pokušava povećati gospodarska djelotvornost (Družić, 1998: 127-128).

Privatizacija je započela 1993. godine kada je donesena Uredba Vlade kojom se ukida pravo zaposlenih da bez popusta kupe preostalih 50% vrijednosti poduzeća. Izmijenjen je i sustav naplate po kojem svi oblici plaćanja dionica nisu više ravnopravni nego prioritet imaju kupci koji plaćaju dionice u konvertibilnim valutama, a zatim slijede kupci koji plaćaju u cijelosti u nacionalnoj valuti. Ubrzavanju privatizacije trebale su pridonijeti i promjene u realizaciji vlasničkih prava. Ubrzavanjem procesa privatizacije omogućava se jednokratno stjecanje vlasništva na dionice u cjelokupnom ugovorenom iznosu čime se stječe pravo na dividende od dionica koje su kupljene. A na početku pretvorbe kupci bi kupili dionice uz popust i otplaćivali ih obročno u skladu s ugovorenom nominalnom vrijednošću dionica (Družić, 1998: 128).

Konačna etapa privatizacije je započela 1995. tj. 1996. godine. Privatizacijom se s jedne strane uređuje privatizacija imovine u vlasništvu Fonda stečene pretvorbom društvenog vlasništva, a s druge strane privatizacija imovine u državnom vlasništvu (Družić, 1998: 128).

Privatizacijom Fond treba likvidirati imovinu koju je stekao pretvorbom društvenog vlasništva, s tim da prodaja više nije jedini način pretvorbe. Javlja se i mogućnost besplatne dodjele dionica određenim kategorijama građana. Time se je hrvatski model privatizacije približio modelima u ostalim tranzicijskim zemljama u kojima se kombinirala besplatna dodjela dionica. Obročna otplata se produžila na 20 godina.

Sredstva koja su bila prikupljena prodajom koristila su se za financiranje obnove i kreditiranja malog i srednjeg poduzetništva (Družić, 1998: 128). Privatizacija državne imovine se odvijala na isti način kao i pretvorba poduzeća i uz javnu dražbu, a prihodi od prodaje državne imovine pripadaju državnom proračunu (Družić, 1998: 129).

Načelo besplatne dodjele se odnosilo na posebne kategorije stanovništva kao što su ratni vojni invalidi, obitelji poginulih branitelja, obitelji zatočenih, prognanike, izbjeglice i bivše zaposlenike u tvrtkama na okupiranom području. Kuponi su se besplatno dodjeljivali do iznosa od 20 000 DEM, a pravo na sudjelovanje u kuponskoj privatizaciji je ostvarivalo 350-400 000 građana. Ovim kategorijama građana su se dodjeljivali voucheri kojima se dionice ne mogu kupovati izravno nego samo preko investicijskih fondova. Kuponima su se nastojale kompenzirati materijalne i nematerijalne štete onim građanima koji su dali najveći doprinos ili su podnijeli najveće žrtve u obrani hrvatskog suvereniteta. Kuponska privatizacija je bila realizirana preko 7 registriranih investicijskih fondova koji su bili uglavnom u vlasništvu poslovnih banaka javnom dražbom koju vodi Hrvatski privatizacijski fond (Družić, 1998: 129).

Od ukupnog broja poduzeća koja su bila zahvaćena procesom privatizacije, 44% poduzeća je bilo potpuno privatizirano što je značilo da su na tržištu funkcionirali bez bilo kakva udjela države ili državnih fondova. U ostalih 52% poduzeća privatni dioničari su bili većinski vlasnici, a državni fondovi manjinski. Tamo gdje državni fondovi imaju više od 1/3 vlasništva ne možemo govoriti o dovršenoj privatizaciji.

Mali postotak državnog vlasništva upućuje na to kako je proces privatizacije bio poprilično uspješan, ali ako se gleda vrijednost kapitala u poduzećima dolazi se do malo drugačijeg zaključka. Od tih 44% privatiziranih poduzeća, ona raspolažu samo s 9% kapitala. Mješovita poduzeća sudjeluju sa 74% u vrijednosti društvenog kapitala, a 4% poduzeća u većinskom vlasništvu raspolaže sa 17% vrijednosti društvenog kapitala. Financijski tijekovi pokazuju na to da je privatizacija bila ipak relativno spora. U 6 godina trajanja privatizacije, ostvareni prihodi su dostigli 13% vrijednosti društvenog kapitala. Gotovina je činila 24% ukupnih uplata, a bezgotovinsko plaćanje 76% uplata. Povećan je udio stare štednje i to na 71%, a plaćanje u državnim obveznicama je palo ispod 5% od ukupnih uplata (Družić, 1998: 130).

Hrvatska privatizacija je tekla na dvije razine. Na institucionalnoj razini se odvijala pretvorba društvenih poduzeća u društva kapitala, prometa s dionicama, ustroja tržišta. Domaći izvori kapitala su bili reducirani, jer su ratna zbivanja i tranzicijska recesija učinili od

domaće štednje značajnu veličinu (Družić, 1998: 131). Bilo je potrebno pronaći mjeru između razvojne strategije koja označava ubrzani gospodarski rast, rast zaposlenosti i izvoza, ali može dovesti i do inflacije i stabilizacijske strategije koja označava stabilnost cijena i uvjeta, ali krije opasnost od stagnacije i rasta nezaposlenosti (Družić, 1998: 132).

7.EKONOMSKA STABILIZACIJA

Ekonomska stabilnost je sposobnost sustava da vrati gospodarstvo u ravnotežu, te je značajka rasta i razvoja u širem smislu (Crkvenac, 1998: 140). U hrvatskoj ekonomskoj politici postoji sklonost preuzimanju tuđih rješenja. Neko rješenje u nekoj razvijenoj državi može biti vrlo uspješno, ali u Hrvatskoj koja je u to vrijeme bila izašla iz rata i imala zastarjelu ekonomiju i nezaposlene ljude, neko od tih rješenja nije moglo voditi rješavanju njezinih problema. Npr. rješenje koje vodi smanjenju nezaposlenosti u nekoj razvijenoj zemlji ne može pomoći Hrvatskoj koja nema razvijene institucije i mehanizme tržišne i financijske privrede (Crkvenac, 1998: 151).

Politika koja štiti domaću proizvodnju i kretanje tečaja treba pogodovati proizvodnjama koje mogu postati efikasne i konkurentne. Za Hrvatsku je izvoz značio proizvodnju i radna mjesta, te se trebalo više voditi računa o tome i problemima restrukturiranja (Crkvenac, 1998: 151).

Hrvatskoj je bio potreban jači zaokret prema politici koja je podrazumijevala brži razvoj što je značilo jače povezivanje tekuće i razvojne politike. To je značilo zalaganje za stvarnu stabilizacijsku politiku koja je uključivala povećanje proizvodnje, zaposlenosti i izvoza uz stabilne cijene, a stabilnost nije situacija u kojoj samo nema inflacije. Prioritet Hrvatske je trebao biti otvaranje novih radnih mjesta i vođenje aktivne politike razvoja. Nacionalno bogatstvo Hrvatske je bilo smanjeno u ratu, dio supstance je bio potrošen, a tekuća potrošnja se hranila inozemnim ulaganjima. Najvažniji cilj hrvatske ekonomske politike je otvaranje novih radnih mjesta (Crkvenac, 1998: 153).

8. KONKURENTNOST HRVATSKOG GOSPODARSTVA

Za Hrvatsku možemo reći kako je koliko toliko makroekonomski stabilna zemlja. Kada se govori o makroekonomskoj stabilnosti ponajprije se misli na stabilnost cijena i tečaja, te balansirani državni proračun. Za poduzetnike i poduzeća je također važna ne prevelika zaduženost u inozemstvu (Crkvenac, 1998: 156).

No, u Hrvatskoj sve više pada nezaposlenost i efikasnost, a pogoršava se i konkurentnost, nema novih izvoznih proizvoda, a poduzeća nemaju izvora ni mogućnosti investirati. Tehnološko zaostajanje je također u zaostajanju. Poduzeća su u stalnom financijskom manjku i na rubu propasti. Rast kamata sve više vodi do povećanog izvlačenja novca iz poduzeća. U takvim uvjetima povećava se nesklad između određene makroekonomske stabilnosti i položaja poduzeća odnosno nemoći da se na razini poduzeća rješavaju problemi i to loše utječe na gospodarske tijekove, a to se vidi po tome kada i u najboljim poduzećima stanje postane kritično. Stanje na mikroekonomskoj razini utječe na makroekonomsku stabilnost (Crkvenac, 1998: 156).

Hrvatska poduzeća su u neravnopravnom položaju u odnosu na inozemne konkurente i zbog toga se teško nose s inozemnom konkurencijom. Nema izvoza, a bez njega nema ni otvaranja novih radnih mjesta. U tim uvjetima potrebno je restrukturirati poduzeća, a ako restrukturiranje ne uspije, situacija ne ide na bolje. Kada govorimo o restrukturiranju, ponajprije mislimo na jednokratne arbitrarne intervencije od strane države u nekim poduzećima. To može dovesti do toga da se nekim poduzećima pomaže, dok se drugima otežava. Što se tiče saniranja bankarstva, na tom području je postignut napredak, no to je također dovelo i do daljnjeg siromašenja gospodarstva. Nakon završetka rata nije došlo do otvaranja novih radnih mjesta niti nekog većeg napretka nego naprotiv do nestajanja određenih radnih mjesta. Hrvatska ne uspijeva supstituirati izgubljeno tržište bivših socijalističkih zemalja istočne Europe bez veće potpore (Crkvenac, 1998: 156-157).

U Hrvatskoj makroekonomska stabilnost ne omogućuje uspješno mikroekonomsko restrukturiranje. Stabilizacijski program iz 1993. je polazio od toga da se Hrvatskoj ne isplati održavati skupu proizvodnju, te da će se standard građana očuvati ako im se omogući da kupuju jeftinu, uvoznu robu iz inozemstva, a pritom se nije vodilo računa o tome da će to dovesti do propadanja domaćih proizvođača (Crkvenac, 1998: 157).

Najveći broj novih poduzetnika nije širio proizvodne kapacitete, mnogi radnici su ostajali bez posla. Oni su većinom bili fokusirani na stjecanje bogatstva i nekretnina, a ne na pokretanje funkcioniranja hrvatskog gospodarstva. Rijetki od njih su ulagali u proizvodnju i većina njih se bavila uvozom i trgovinom u kombinaciji s otvaranjem štedionica i banaka uz velike razlike aktivnih i pasivnih kamata. Nove banke i štedionice su slijedile visoke kamatne stope i brzo povećale kapital i postale gospodarska moć. Takva gospodarska politika je dovela do toga da je velik broj radnika otišao u mirovinu. Hrvatska je postala rekorder po broju umirovljenika u odnosu na broj stanovnika. 1998. Hrvatska je imala 288 tisuća nezaposlenih. Uz njih 30 tisuća nezaposlenih nije primalo plaću, njih 150 tisuća je primalo plaću sa zakašnjenjem. To je dovelo do pripremanja Nacionalnog programa zapošljavanja, no on je također ovisio o uspjehu na širem planu (Crkvenac, 1998: 156-157).

Unutarnja široka potrošnja Hrvatske je prevelika u odnosu na realne mogućnosti. Hrvatski građani su trošili velike količine novaca u inozemstvu, a potrošnja deviza u inozemstvu je na sveopće iznenađenje, jačala kunu, jer središnja monetarna vlast nije trebala otkupljivati devize tj. emitirati kune na unutarnje tržište. Poduzeća cijene na tržištu uređuju sukladno uvjetima na tom tržištu. Kako bi se hrvatske cijene izjednačile prema cijenama za hranu i robu koje imaju susjedne države trebalo bi jačati pritisak strane konkurencije, ali također u tom slučaju bi povećani uvoz još više gušio domaću proizvodnju i broj nezaposlenih bi i dalje rastao, te podzaposlenost kapaciteta. Jedno od rješenja je poskupljenje uvoza porezom na dodanu vrijednost što bi domaću proizvodnju činilo privlačnijom iako ponekad nije ni najjeftinija, a ni najkvalitetnija. No time se smanjuje i životni standard stanovništva. Najbolje rješenje je kombinacija investicijske, industrijske i druge politike privlačenjem kapitala i tehnologije koji su ujedno preduvjet rasta proizvodnje i zaposlenosti (Crkvenac, 1998: 159).

ZAKLJUČAK

Hrvatska ima puno specifičnosti što se tiče gospodarskog razvitka. Hrvatska je proživljavala tranzicijski proces, te rat sa svim njegovim posljedicama. Uz velike žrtve je oblikovana kao samostalna i suverena država s nastajanjem odgovarajućih institucija i oblikovanjem gospodarske politike. To razdoblje je i razdoblje tehničkog regresa, propadanja prijašnje proizvodne strukture s ekonomskim i socijalnim posljedicama. U razvoju hrvatskog gospodarstva treba na umu imati vlastite mogućnosti i interese. Ukupna optimalizacija se treba ostvariti na duži rok s tim da je prvenstvena zadaća razvoj gospodarstva, povećanje zaposlenosti i stvaranje uvjeta za bolji život.

Razvoj hrvatskog gospodarstva omogućuje usklađivanje sa zahtjevima globalizacije i liberalizacije. Kako bi se ostvario gospodarski razvoj potrebni su veliki naponi poduzeća u pravcu efikasne proizvodne strukture, organizacije i menadžmenta što podrazumijeva oblikovanje poduzeća koja se šire, okrupnjavaju i potiču razvoj brojnih drugih poduzeća. Postojeću makroekonomsku politiku treba učiniti razvojno poticajnom uz odgovarajuću razvojnu politiku. Privatizacija je trebala postojeći sustav vlasništva učiniti sređenim i gospodarski efikasnim, te je također podrazumijevala reformu države koja će dovesti do efikasne alokacije nacionalnih resursa.

U današnje vrijeme kada pogledamo na sve procese koji su zahvatili Hrvatsku od osamostaljenja što se tiče njezine ekonomske politike, ima i negativnih i pozitivnih posljedica. Naravno, da nije bilo rata vjerujem da bi se stvari puno drugačije odvijale, Hrvatska bi bila više razvijena nego danas, no sam proces privatizacije nije mogla izbjeći s obzirom na svoju socijalističku prošlost. Što se tiče samih procesa pretvorbe i privatizacije, bili su nužni kako bi Hrvatska napredovala, no možda su se u nekim segmentima mogli drugačije razvijati. Razumijem potrebu ubrzane privatizacije, no čini mi se da ipak nije sve išlo pravim tokom. Kada danas gledamo na privatizaciju vlasništva i gotovo pa besplatno davanje dionica i vlasništva u poduzeću, čini nam se nepošteno, no tada je to bio jedini način s obzirom na financijske mogućnosti hrvatskih građana. Istina, da su se tada mnogi obogatili na nepravedan način, no ipak mislim da na privatizaciju ne treba gledati samo kao rasprodaju vlasništva nego mnogo više. Nakon svega pročitano, mislim da se je ona i pozitivno i negativno odrazila na hrvatsku ekonomsku politiku. Pozitivno u smislu da je omogućila Hrvatskoj da krene negdje i makne se od socijalizma i uključi koliko toliko na strano tržište, a s druge strane, vlasnici poduzeća su tada više gledali na vlastiti dobitak, a ne na dobitak na razini države što je

naravno negativno utjecalo i na Hrvatsku i njezino gospodarstvo. Znamo već da zaposlenost raste tamo gdje je proizvodnja oslonjena na visoku tehnologiju pa treba resurse usmjeriti i u tom smjeru. Hrvatski motivacijski sustav treba najprije počivati na tome da mobilizira stanovnike i omogućiti ljudima da rade i kvalitetno stvaraju. Treba osigurati kvalitetan životni standard, zdravlje i obrazovanje te sigurnost svakog hrvatskog građana. I to je osobito važno za mlade ljude, jer ih ona mora motivirati i pružati perspektivu. Mladi i obrazovani ljudi u Hrvatskoj moraju moći napredovati i ne smiju biti inferiorni svojim vršnjacima u svijetu. Treba se osigurati prihvatljiv stupanj makroekonomske stabilnosti, odgovarajuća ekonomska politika i dugoročna politika razvoja, a Hrvatsku nažalost još uvijek čeka dug put ka tome.

Na osnovi članka 89. Ustava Republike Hrvatske, donosim

ODLUKU

O PROGLAŠENJU ZAKONA O PRIVATIZACIJI

Proglašavam Zakon o privatizaciji, koji je donio Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske na sjednici 1. ožujka 1996.

Broj: 01-96-536/1

Zagreb, 11. ožujka 1996.

Predsjednik

Republike Hrvatske

dr. Franjo Tuđman, v. r.

ZAKON

O PRIVATIZACIJI

I. OPĆE ODREDBE

Članak 1.

(1) Privatizacija je dio ukupne gospodarske i razvojne strategije i politike Republike Hrvatske a provodi se u cilju postizanja:

- a) bržeg gospodarskog rasta u uvjetima tržišnog gospodarstva,
- b) očuvanja produktivne zaposlenosti uz poželjno stvaranje novih radnih mjesta,
- c) tehnološke modernizacije hrvatskog gospodarstva,
- d) unošenja novih, modernih i učinkovitih metoda i vještina menagmenta u hrvatsko gospodarstvo,
- e) uključivanja hrvatskog gospodarstva i hrvatskih poduzeća u razvojne tokove europskog i svjetskog gospodarstva te u međunarodno tržište kapitala,
- f) poticanja rasta hrvatskog poduzetništva,

g) poticanja uključenja poduzetnika iz iseljene Hrvatske u razvitak hrvatskog gospodarstva.

h) smanjenja obveza Republike Hrvatske prema poduzećima (dokidanje subvencija) i smanjenja javnog duga.

(2) Privatizacija u smislu ovoga Zakona je prodaja dionica, udjela, stvari i prava, te prijenos bez naplate dionica i udjela fizičkim i pravnim osobama određenim ovim Zakonom.

(3) Dionice i udjeli koje je stekao Hrvatski fond za privatizaciju (u daljnjem tekstu: Fond) na temelju Zakona o pretvorbi društvenih poduzeća, stvari i prava koje je stekao Fond na temelju posebnih propisa, dionice i udjeli, odnosno stvari i prava pravnih osoba u vlasništvu Republike Hrvatske, prodaju se, odnosno prenose bez naplate pod uvjetima propisanim ovim Zakonom.

Članak 2.

Kupnja dionica ili udjela određene pravne osobe ne može se plaćati, kreditirati, niti jamčiti imovinom te pravne osobe.

II. PRIVATIZACIJA DIONICA, UDJELA, STVARI I PRAVA KOJIMA RASPOLAŽE FOND

Članak 4.

(1) Fond je dužan privatizirati pravne osobe čije su dionice ili udjeli preneseni u Fond po knjigovodstvenoj vrijednosti na temelju Zakona o pretvorbi.

(2) Privatizacija pravnih osoba iz stavka 1. ovoga članka, provodi se na temelju procijenjene vrijednosti temeljnog kapitala.

(3) Rješenje o privatizaciji pravnih osoba iz stavka 1. ovoga članka donosi Fond. Protiv rješenja može se pokrenuti upravni spor.

Članak 5.

(1) Zaposleni i ranije zaposleni u pravnim osobama čije su dionice na temelju vlastite odluke u cijelosti prenesene u Fond po knjigovodstvenoj vrijednosti, a čije se sjedište nalazi na sada ili prije ratom okupiranom području, imaju pravo na kupnju dionica s popustom i uz obročnu otplatu prema odredbama Zakona o pretvorbi i ovoga Zakona.

(2) Zaposleni i ranije zaposleni u ostalim pravnim osobama koje su upisane u sudski registar s temeljnom glavnicom po knjigovodstvenoj vrijednosti i čije su dionice prenesene Fondu, mogu ostvariti pravo na kupnju dionica prema odredbama Zakona o pretvorbi ako tako odluči Fond.

Članak 6.

(1) Dionice, udjele, stvari i prava Fond prodaje na javnoj dražbi ili javnim prikupljanjem ponuda.

(2) Provođenje javne dražbe Fond može povjeriti drugoj pravnoj osobi. Ako se prodaja obavlja putem burze ili uređenih javnih tržišta primjenjuju se njihova pravila,

(3) Dionice, udjeli, stvari i prava mogu se prodati i uz obročnu otplatu na rok do 20 godina.

(5) Privatizacija pravnih osoba u vlasništvu Republike Hrvatske i to:

INA _ Industrija nafte d.d.

Hrvatska elektroprivreda d.d

Hrvatska radio-televizija

"HŽ" _ Hrvatske željeznice

JP Hrvatska pošta i telekomunikacije _ HPT

JP Hrvatske ceste

i JP Hrvatske šume

uređuje se posebnim zakonima.

Članak 21.

(1) Pravo na dodjelu dionica bez naplate imaju:

1. ratni vojni invalidi domovinskog rata,
2. obitelji poginulih hrvatskih branitelja,
3. obitelji zatočenih ili nestalih hrvatskih branitelja,

4. obitelji poginulih, zatočenih i nestalih civila,
5. hrvatski branitelji i civili koji su bili zatočeni,
6. civilni invalidi rata,
7. mirnodopski vojni invalidi,
8. prognanici i izbjeglice _ povratnici i
9. bivši politički zatvorenici.

SAŽETAK

Ovim radom se pokušava istražiti utjecaj privatizacije na hrvatsku ekonomsku politiku i specifičnosti samog procesa.

Privatizacija omogućuje vlasničku transformaciju iz neodređenog društvenog vlasništva u kojem nema jasnog vlasničkog titulara u određeni oblik vlasništva.

Stoga, ovaj rad, pokušava razumjeti sam proces privatizacije i koliko se je on negativno ili pozitivno odrazio na sveukupno hrvatsko gospodarstvo. Naglasak je na tijeku procesa i kako se je on odvijao, te na posljedicama samog procesa.

Rad je koncipiran u nekoliko cjelina. Odmah na samom početku se nalazi uvod i Odluka o proglašenju Zakona o privatizaciji, a u uvodu općenito o samom procesu. Zatim je ukratko opisano na koji su način privatizacija i socijalizam utjecali na demografsku i ekonomsku sliku Hrvatske početkom 90-ih. U nekoliko cjelina se govori o problemima koje donosi privatizacija. Zadnje dvije cjeline su o konkurentnosti hrvatskog gospodarstva i ekonomskoj stabilizaciji. Na kraju je u zaključku dan osvrt na diplomski rad u cjelini.

Ključne riječi: privatizacija, pretvorba, ekonomska stabilizacija, konkurentnost, hrvatsko gospodarstvo

SUMMARY

This graduate thesis will try to explore the influence of the process of privatisation on Croatian economic policy as well as the specificity of the process itself.

Privatisation enables an ownership transformation from indeterminate public ownership, in which it has no clear proprietary titular, into a specific form of ownership.

Therefore, this thesis tries to understand the process of privatisation and whether it has manifested itself negatively or positively onto Croatia's economy. The highlight of the thesis is on the process flow and how it was unwound, as well as on the consequences of the process.

This thesis is conceived in several segments. At the beginning is the introduction regarding the process in general and the Decision on designation of the Law on Privatisation. Afterwards follows a brief description of the way privatisation and socialism affected the demographic and economic image of Croatia at the beginning of the 1990s. In several next segments follows a discussion regarding the problems brought by privatisation.

Final two segments concern the competitiveness of the Croatian economy and economic stabilisation. Finally, a conclusion reflects the thesis in its entirety.

Keywords: privatisation, conversion, economic stabilisation, competitiveness, Croatian economy

POPIS LITERATURE

Vojnić, Dragomir (1993.) *Ekonomija i politika tranzicije*. Zagreb: Informator

Malenica, Zoran (2007.) *Ogledi o hrvatskom društvu. Prilog sociologiji hrvatskog društva*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga

Družić, Ivo (1998.) Tržišno restrukturiranje i privatizacija hrvatskog gospodarstva. U: Barić V., Bogunović A., Crkvenac M., Čavrak V., Družić I., Gelo J., Grahovac P., Jovančević R., Kovačević Z., Pašalić Ž., Skala Ž., Škreb M. *Hrvatsko gospodarstvo* (str. 109-134). Zagreb: Politička kultura

Crkvenac, Mato (1998.) Stabilizacija i razvitak hrvatskog gospodarstva. U: Barić V., Bogunović A., Crkvenac M., Čavrak V., Družić I., Gelo J., Grahovac P., Jovančević R., Kovačević Z., Pašalić Ž., Skala Ž., Škreb M. *Hrvatsko gospodarstvo* (str. 135-168). Zagreb: Politička kultura

Ožanić, Marijan (2016.) Pretvorba i privatizacija – Pretvorba i privatizacija u Hrvatskoj. Sve o poduzetništvu. <http://www.sveopoduzetnistvu.com/index.php?main=clanak&id=104> (pristupljeno 20.12.2016.)